

Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine

MEHMET GÖRMEZ

DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Giriş

Dinsel bir kimlik olarak Hıristiyanlığın bir gelenek oluşturmasının ve Hıristiyanlık ideasının tek bir cemaat olarak kavranmasının tarihi, M.S. 354-433 yılları arasında yaşayan Aziz Augustinus'a¹ kadar götürülse de, Avrupa'nın bir kimlik olarak ortaya çıkışı ve Avrupa kültürünün kendisini Hıristiyan bir kültür olarak tanımlamaya başlamasının tarihi, bazılarının göre 1492 olarak kabul edilir.² Bilindiği gibi, 1492 sadece Amerika'nın keşfedildiği yıl değil, aynı zamanda Avrupa'daki Müslümanların ve Yahudilerin İspanya'dan sürülmelerinin de tarihidir. Oryantalizmin resmî tarihi 1295 Viyana Kilise Konsülü'nün kararına bağlansa da,³ akademik oryantalizmin bir disiplin olarak ortaya çıkışının tarihinin de 1492 olması, oldukça düşündürücüdür. Zira bir yoruma göre, Avrupa'nın bir kimlik olarak kendini inşa edebilmesi için 'öteki'ye ihtiyacı olmuş ve bu öteki 'Doğu' olarak belirlenmiştir. Başka bir ifade ile, oryantalizmin tarihi Doğu'nun 'öteki' olarak kurulmasının tarihi olmuştur.⁴

Hangi tarihten başlatılırsa başlatılsın, oryantalistik çalışmalar içinde başlangıçtan günümüze kadar Doğu'ya, İslam'a ve İslam toplumlarına dair sayısız araştırma yapılmakla birlikte, hadisin oryantalistlerin ilgisini çekmeye başlaması pek eski değildir.

Bu makalenin amacı, oryantalizm tarihi içinde misyonerlik ruhunun egemen olduğu ve dinî gayelerin öne çıktığı dönemlerde, Sünnet ve hadis ile ilgili çalışmalar dikkate değer bulunmazken, neden siyasi ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda bu tür araştırmaların çoğalmaya başladığını incelemektir. Bu incelemeye, Edward Sa'id'in 'akademik oryantalizm' ile 'siyasi oryantalizm' ilişkisine dair metodik yaklaşımı zemin teşkil edecektir. Hat-

¹ Geniş bilgi için bk. John R. Hinnells, *Who's who of Religions*, Penguin Books, London, s. 38.

² Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitapları, İstanbul 1988, s. 56.

³ Oryantalistik çalışmaların tarihî kökleri hakkında bkz. Ram Swarp'in, D.S. Morgoliouth'un *Muhammed and The Rise of İslam* adlı eserine yazdığı uzun mukaddime, Newdelhi 1985, s. v-xx.

⁴ Hilmi Yavuz, *age.*, s. 56-58.

ta bizzat oryantalistlerin, hadis araştırmalarında sık sık başvurdukları bilgi-anlam ve güç-iktidar ilişkisi, zaman zaman bizim de hareket noktamız olacaktır. Oryantalizmin en kolay kabul gören türü olan akademik oryantalizmin ürünü sayılan hadisle ilgili araştırmaların siyasi oryantalizme hangi açıdan malzeme teşkil ettiğini göstermek, söz konusu her iki teoriye bir örnek sağlayacak ve böylece, oryantalizm açısından sâfi bilgiyi siyasi bilgiden ayırmanın ne denli güç olduğu da gösterilmiş olacaktır. Ancak konuya girmeden önce, oryantalizm-hadis ilişkisinin tarihî seyrine ve hadisin oryantalizm çalışmaları içindeki yerine dair kısa bir özet vermenin faydalı olacağını düşünüyöruz.

Ansiklopedik Oryantalizm ve Hadis

Raymond Schwab, oryantalizmin 1700-1850 yılları arası çalışmalarına 'ansiklopedik oryantalizm' adını verir.⁵ Bu dönemin en meşhur eseri ise, şarkiyât eserlerinin ilki olarak bilinen Barthelemy d'Herbelot'un (1625-1695) *Bibliothèque Orientale* (Şark Kütüphanesi) adlı eseridir. Yazarı öldükten sonra 1697 yılında yayınlanan bu eser, Said'e göre oryantalist tiyatrodaki dramatik form ile münevver görüntülerin bir araya geldiği muhteşem bir örnektir. Bu, aynı zamanda yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da tek müracaat eseri olarak kabul edilmiştir.⁶ Oryantalizm tarihi içinde, hadis ile ilgili bilgiler bulabildiğimiz ilk eser de yine bu çalışmadır. Bu sebeple, oryantalizm-hadis münasebeti açısından d'Herbelot'un İslam, Hz. Peygamber, Sünnet ve hadis hakkında yazdıkları önemlidir.

d'Herbelot'a göre kudsi ve adi olmak üzere iki çeşit tarih vardır. Yahudi ve Hıristiyanların tarihi kudsi, Müslümanların tarihi ise adidir.⁷ "İslam" maddesinde İslam'ı tanımlarken "bizim Muhammedilik dediğimiz bidat..." diye söze başlayan d'Herbelot'un, bilhassa Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında yazdıkları, Dante'nin (1265-1321) *İlahi Komedyası*'ndaki (*Divina Comedia*) Macmetto'dan pek farklı değildir.⁸ d'Herbelot, "Muhammed" maddesinde İslam Peygamberi'ne verilen bütün isimleri sıraladıktan sonra, şöyle der:

Muhammed: Meşhur düzenbaz, din adını da alan ve bizim Muhammedilik dediğimiz bir bidatın düşünürü ve kurucusu. Kur'an müfessirleri ve İslam yahut Muhammed Şeriatını tahsil eden fıkıhçılar, bu yalancı peygambere; Aryenlerin, Paulisyenlerin yahut Puliyenlerin ve öteki din kaçkınlılarının İsa'ya verip de onu uluhiyetinden ettikleri bütün güzel vasıfları layık görmüşlerdir.⁹

⁵ Bkz. Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1999, s. 75.

⁶ Bk. Antonie Galland'ın *Bibliothèque Orientale*'e yazdığı önsöz, s. xvi.

⁷ Said, *age.*, s. 92.

⁸ *İlahi Komedyası*'da inferno (cehennem) bölümünün 28. Kanto'sundaki Macmetto Hz. Muhammed'dir. Bu esere göre Şeytan'ın cehennemdeki kalesi, iç içe geçmiş çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Dante, Macmetto'ya ulaşmadan evvel, günahı daha çok olan kimselerin bulunduğu bölümlerden geçer. Bunlar sırasıyla şehvet ve mal-mülk düşkünlüğü, oburlar, itaatsızlar, öfkeliiler, in-tihar edenler ve mürtedlerdir. Günahlı Mecmetto'ya eşit olanlar ise dini tekzip edenler ile Hz. İsa'ya ihanet edenlerdir.

⁹ d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, Paris 1687, s. 286.

Bati'ya, Doğu'yu oryantalize etmeyi keşfettiren bu temel kaynakta "Hadis" maddesi ise şöyle yer almıştır:

Hadis: hikaye, rivayet ve yazılı haber demektir. *Ahâdîs ar-Rasûl*, sahte peygamberin[!] herhangi bir konuda söylediği, ağızdan ağıza ve şahıstan şahısa rivayet edilegelen sözleridir. Bu hadislerin altı yazarı vardır. Bunlar; *ummu'l-mu'minîn* (müminlerin annesi) Aişe, –ki Ebû Bekir'in kızı ve Muhammed'in karısı olup, kendisinden sonra uzun yıllar yaşamıştır–, Ebû Hureyre –Muhammed'in yakın arkadaşıdır–, İbn Abbâs –onun ilk kuzenidir–, İbn Ömer, Câbir b. Abdillâh ve Enes b. Mâlik'tir. Bu hadisler ezber yolu ile öğrenilmiş; pek çoğunu ezberleyenlere Müslümanlar tarafından 'koruyan', 'muhafaza eden' anlamında *hâfız* denmiştir. Birisine, bu kadar hadisi nasıl ezberleyebildiği sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: "Çünkü ben yağan yağmur damlalarını, hiçbirini dışarıda bırakmayacak şekilde emen çölün kumu gibiyim." Bununla birlikte, iyi hafızaya sahip olmayanlara da hadisleri yazma izni verilmiştir. Bir hadiste *kaıyidû'l-'ilme bi'l-kitâbeti* ("Bilgiyi yazı ile kaydedin.") denmiştir. Hiçbir şeyi hafızasında tutamayan birisine Muhammed *iste'in bi yemînike* ("Sağ elinden yardım al.") demiştir. Hadisleri ilk tedvin eden Zuhrî'dir. Buhârî sahih olan ve olmayan altı yüz bin hadisin tedavülde olduğunu iddia etmiştir. Havârizmî, beş bin ikiyüz altmış altısını bir araya getirmiştir. Hâfız adını alan Abdullâh[?] hadislerin çoğunu öğrenmiş ve Mekke'den gelen ve zezem adı verilen suyu bol bol içtiği için hafızasının güçlendiğini söylemiştir. Buhârî, Tirmizî, Nese'î, Ebû Dâvûd, Muslim, Dârimî, Muvatta',¹⁰ Dârekutnî, İbn Mâce, Beyhakî, Suyûtî ve Sebtî (İbnu'l-Cevzî), başlıca hadis musannıflarıdır. Bunların pek çok bölümleri Talmud'dan alınmadır. Pek çok yahudinin Muhammediliğe kucak açması da bundandır.¹¹

d'Herbeloth, aynı eserin 827. sayfasında "Sünnet" maddesinde de şu bilgileri verir:

... Bununla birlikte, kimse 'Sünnet' ve 'sunen'i, Müslümanların 'hadis' ve 'ahâdîs' diye adlandırdıkları şeyle karıştırmamalıdır. Zira hadis veya ahâdîs, tarihi pek güvenilir olmayan haberlerden ibarettir; fakat sünnetler, daha önce de söylendiği gibi, 'hükümler'dir; Müslümanlara kural ve kaide koyar. Bununla beraber, İslam araştırmalarında bu ikisi sık sık karıştırılır. Pek çok kitaba, sadece hadisleri ihtiva ettikleri halde, *Sunen* adı verilmiştir.¹²

Oryantalistik çalışmalar içinde yer alan Sünnet ve hadise dair bu ilk bilgilerden anlaşılan dört calib-i dikkat hususun altını çizmek gerekir:

Dikkati çeken ilk husus, d'Herbeloth'un İslam Peygamberi hakkında ilim ve ahlak sınırlarını aşan ifadeler kullanmasıdır. İkincisi, hadis kitaplarındaki pek çok bilginin Talmud'dan alındığını iddia etmesidir. Üçüncüsü, Sünnet ve hadis kavramlarını birbirinden ayırmaya özen göstermesidir. Dördüncüsü, hadis tarihini güvenilir bulmamasıdır.

¹⁰ d'Herbelot burada, Mâlik'in *Muvatta'*ını musannıfın adı olarak zikretmiştir.

¹¹ d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 416; ayrıca bkz. Ahmed von Denffer, *Literature on Hadith in European Languages*, London 1981, s. 13.

¹² d'Herbeloth, *age.*, s. 827.

d'Herbeloth'un İslam Peygamberi hakkında sarfettiği hezeyanları bir tarafa bırakacak olursak, oryantalistik çalışmalar içinde henüz hadise dair hiçbir matbu araştırma mevcut değilken yaptığı tespitler ilginçtir. Başka bir deyişle, 1690 tarihinde bir ansiklopedi maddesinde yapılan bu tespitler, hadise dair bize ulaşmayan başka çalışmaların olduğunu gösterir. Nitekim d'Herbeloth, Doğu hakkındaki bilgilerinin bir deneyim geleneğinden değil de, uzun bir eğitim geleneğinden kendisine ulaştığını söylemiştir.¹³ Ancak, oryantalizm tarihi içinde ne d'Herbeloth'dan önce ne de ondan yaklaşık bir asır sonra, hadise dair herhangi bir çalışmanın yapıldığını tespit edebilmiş değildir. Ne var ki, 1850'lerden günümüze kadar Sünnet ve hadise dair yazılıp çizilenlerin d'Herbeloth'un yaptığı tespitler üzerinde yoğunlaşması oldukça manidardır.

Akademik Oryantalizm ve Hadis

1800'lü yıllarda yapılan pek çok çalışmada İslam'ın bir din değil, bir millet ve kendi mensupları arasında sosyal kimlik oluşturan bir ideoloji olduğu ifade edildikten sonradır ki, pek çok araştırma, İslam Peygamberi'nin hayatına, siyer ve meğazi literatürüne yönelmiştir.¹⁴ Munawar Ahmed Anees ve Alia N. Athar'ın hazırladıkları bibliyografyayı esas alacak olursak, 1986 yılına kadar Batı dillerinde Hz. Peygamber, Sünnet ve hadis ile ilgili 2966 kitap ve makale kaleme alınmıştır. Kaldı ki, bu bibliyografyanın bilhassa Sünnet ve hadis ile dolaylı olarak ilgilenen çalışmaları kapsadığı söylenemez.¹⁵ Bu dönemde siyer ve meğazi ile ilgilenmeyen, Hz. Peygamber'in hayatına dair bir eser kaleme almayan oryantalist hemen hemen yok gibidir. Bunlardan, William Muir'in *The Life of Muhammad* (1858), Alois Sprenger'in *The Life of Muhammad from Original Sources* (1851) ve *Das Leben und die Lehre des Muhammed* (1884), Wellhausen'in *Muhammed in Madina* (1882), Kerhl'in *Das Leben des Muhammad* (1884), Grimme'nin *Mohammed* (1892), Buhl'un *Muhammad* (1903), Margilouth'un *Muhammad and the Rise of Islam* (1905), Tor Andrae'nin *Muhammad the Man and his Faith* (1936), Blachère'in *Le Probleme de Mohamet* (1952), Watt'ın *Muhammad at Macca* (1953) ve *Muhammad at Madina* (1956) adlı eserleri ilk akla gelenlerdir.

Ayrıca siyere ait ilk İslam kaynaklarının, oryantalistler tarafından yine bu dönemde neşredildiğini görüyoruz. 1865 yılında Alois Sprenger, Vâkidî'nin *Meğâzi'sini* keşfederken; Alfred Guillaume, İbn İshâk'ın *Siyer'ini* İngilizce'ye tercüme ederek bu konuya önemli katkılar sağlamıştır.

Bütün bu çalışmalarda Hz. Peygamber, peygamberlik misyonundan çok, İslam toplumlarına şekil veren siyasi bir kişilik olarak ele alınmış, İslam dininin bir nevi Muhammedanizm olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bu dönemde yazı-

¹³ Said, *age.*, s. 274.

¹⁴ Bkz. D.S. Morgoliouth, *Muhammadanism*, London 1911, s. 1-18.

¹⁵ Ahmed Anees Munawar, Alia N. Athar, *Guide to Sira an Hadith Literature in Western Languages*, Mansell Publishing, London 1986.

lan bazı eserler de bu ismi almıştır.¹⁶ Ayrıca, bu eserlerde Muhammedanizm'in gücünün ve etkisinin, nesilden nesile hadisler yoluyla devam ettiği ifade edilmiştir.¹⁷ Bundan başka, gerek İslam'ın doğuşu, teşekkülü ve yayılışını ana kaynaklardan tespit etmek ve gerekse İslam Peygamberi'nin hayatı ile ilgili eserleri tahlil edebilmek için, hadis ve isnad ilmine yönelmemenin büyük bir eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeptendir ki, oryantalizm tarihi içinde, 1850-1950 yılları arasında, hadis çalışmaları önemli bir yer tutmuştur.

Bilimsel anlamda, hadisi ilk olarak ele alan, Alman asıllı, Avusturyalı İngiliz vatandaşı Alois Sprenger (1813-1893) olmuştur.¹⁸ İngiliz Doğu-Hindistan şirketi adına Hindistan'da çalışmalarını sürdüren Sprenger, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili çalışmalar bağlamında hadisin tarihî güvenilirliği ile ilgilenmiştir. Goldziher onun pek çok çalışmasının bilimsel olarak hadise meydan okuduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Sprenger, hicrî V. yüzyıldan itibaren sadece hadis kaynaklarına değil, müelliflerin tenkidinden geçmeden istinsah edildikleri için, yazılan hiçbir esere güvenilemeyeceğini iddia etmiştir.²⁰ William Muir (1819-1905), Reinhart Dozy (1820-1883), Snouck Hurgronje (1858-1940), Leone Ceatani (1861-1935), Arthur John Arbery (1905-0969), Hamilton A.R. Gibb (1895-1971) gibi müsteşirler, çeşitli vesilelerle 'hadis' ve 'hadis ilmi' ile ilgilenmiş, bilhassa bir kaynak olarak hadisin değeri üzerine makaleler yazmışlardır.²¹ Ancak bütün bu araştırmalarda iki büyük eksiklik kendisini göstermektedir: Birincisi, hadis malzemesini kendi bakış açıları ile ele alabilecekleri kendi içinde tutarlı bir metodoloji eksikliği; diğeri ise, dağınık hadis malzemesine kolayca ulaşmalarını sağlayacak kaynak eksikliği... Bunların ilkinin, hadislere, kendi tarihlerinde uyguladıkları tarihî tenkit metodu ile yaklaşan Ignaz Goldziher (1850-1921); ikincisini ise, *Concordance*'in [*el-Mu'cemu'l-mufehres li'l-ḥadîsi'n-nebevî*] hazırlanmasına öncülük eden Arent Jan Wensinck (1851-1939) gidermeye çalışmıştır. Joseph Schacht (1902-1969) Goldziher'in yaklaşımını, fıkhi hadislere tatbik ederek katkı sağlamıştır. Ayrıca Schacht, Goldziher'den farklı olarak, isnad sistemini de ele almıştır. Binaenaleyh, akademik oryantalizmin hadise dair çalışmalarını Goldziher'den önce ve sonra diye iki kısımda incelemek gerekmektedir.²² Alois Sprenger ve Snouck Hurgronje'un da bu metodolojinin oluşumuna katkı sağladıkları söylenebilir. A.J. Wensinck'in Hz. Musa'nın kitapları hakkın-

¹⁶ S. Hurgronje, *Mohammedanism*, New York 1914; H.A.R. Gibb, *Mohammedanism*, Oxford 1962 ilk akla gelenlerdir.

¹⁷ H.A.R. Gibb, *age.*, s. 73-81.

¹⁸ Hayatı hakkında bkz. Fück, "Alois Sprenger", *Die Arabischen Studien in Europe*, Leipzig 1955, 176-177; Mehmed Said Hatiboğlu, "Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine", *Uluslararası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 84.

¹⁹ Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C.R. Barber ve S.M. Stern, London 1971, s. 20.

²⁰ İbrahim Hatipoğlu, *Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 1996, s. 186.

²¹ Geniş bilgi için bkz. M. Zubayr Siddikî, *Hadith Literature*, s. 124-133; Mehmed S. Hatiboğlu, *agm.*, s. 81-94; İbrahim Hatipoğlu, *age.*, s. 176-205.

²² Bkz. von Denffer, *age.*, s. 1-8.

da söylediklerini, Goldziher ve Snouck Hurgronje hadislere tatbik etmişlerdir. Zira ona göre Pantateuch (Eski Ahid'in ilk beş kitabı) İsrailoğullarının Filistin'de yaşadıkları asırlarda sahip oldukları hukuki, sosyal ve teolojik görüşlerin bir aynasıdır.²³

Oryantalizmin özellikle akademik bir hüviyet kazanmasından sonra, dünya bilim, kültür ve medeniyet tarihine, hatta bizzat araştırmaların nesnesi olarak kullanılan Doğu halk ve kültürlerine yaptığı bilimsel katkı inkar edilemez. Bilhassa, eski medeniyetlerin incelenmesi, Avrupa kütüphanelerinde el yazması koleksiyonlarının oluşturulması, bu el yazmaların katalog basımları, çok sayıda Şark ve İslam klasiklerinin yayımlanması, Doğulu akademisyenlere verilen yöntem dersleri gibi pek çok olumlu katkıyı burada zikretmek gerekir. Ayrıca oryantalizm hareketlerinin farklı Doğu ülkelerinde ulusal bir ideal ve bilincin uyanmasına vesile olduğu ve bilimsel bir rönesans hareketinin gelişmesine katkıda bulunduğu da muhakkaktır.²⁴ Ancak bütün bu katkıların mahiyetini ve niteliğini, doğru anlamak ve bundan doğru bir şekilde yararlanabilmek için, genelde bütün oryantalizmin, özelde ise her saha ile ilgili yapılan spesifik araştırmaların temel gayelerini; oryantalistleri harekete geçiren faktörleri; ulaşmayı amaçladıkları hedefleri ve onları bu yolda motive eden unsurları tespit etmek gerekir.²⁵

Oryantalistik çalışmaların genel gayelerini, sırasıyla dinî, ticari, ilmî ve siyasi olmak üzere dört kategoride ele alıp incelemek mümkündür. Ancak burada bizi ilgilendiren husus, yukarıda görüldüğü gibi, misyonerlik ruhunun egemen olduğu ve dinî gayelerin öne çıktığı dönemde, Sunnet ve hadise dair çalışmalar görülmezken, siyasi ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda hadis araştırmalarının neden çoğalmaya başladığıdır. İslam dünyasında savunmacı mantıkla yapılan çoğu yüzeysel değerlendirmelere göre, oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden temel faktör dinseldir. Buna göre, Yahudilik veya Hıristiyanlık karşısında İslam'ı küçük düşürmek ve onun insanların kalbindeki kudsiyetini ortadan kaldırmak için harekete geçen oryantalistler, Kur'an'a yönelik şüpheler uyandırmanın imkansızlığını anladıktan sonra

²³ Wensinck, "The Importance of Tradition for the Study of Islam", *Muslim World* XI (1921), s. 241

²⁴ Oryantalizmin olumlu katkıları için bkz. Ebû'l-Hasan en-Nedvî, *el-İslâm ve'l-musteşrikûn*, Lektüna 1982; Enver Abdulmelik, "Krizdeki Oryantalizm", *Krizdeki Oryantalizm -Eleştiriler-*, s. 7-47, çev. Melike Kır, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.

²⁵ Michelangelo Guidi (1886-1946) şu itirafta bulunmuştur: "Biz oryantalistler Doğulu unsurların kendilerini en iyi şekilde ifade ettikleri kültürlerle özellikle pür ulusal kültürlerle, İslam'a bakıyoruz. Amacımız yabancı bir dünyayı, bir kültürü yeniden canlandırarak bilime katkıda bulunmaktan ziyade, hellenistik kültürün oluşumuna teşkil eden Doğulu unsurları, ciddi bir araştırma neticesinde ortaya çıkarmak ve incelemeye tabi tutmaktır. Asıl gayemiz bu dünyaları egzotik formlarıyla yeniden tanımlayarak anlama noktasında, insanlık tarihi müzesine yeni bir pencere açmak değildir. Amacımız birbiriyle ilişki içinde bulunan iki farklı geleneğin birleşimini incelemek, bunların yöntem ve fonksiyon farklarını ortaya koymak, bunu yaparken de tüm dikkatimizi Doğu kültürüne ve unsurlarını ifade ediş tarzına odaklayarak olayları büyük titizlikle ele almaktır. Enver Abdulmelik, "Krizdeki Oryantalizm", s. 2.

hadislere yönelmişlerdir. Asıl amaç, Müslümanların Sünnet'e olan inancını ve bağlılığını ortadan kaldırmak ve bu yolla kendi kutsal metinlerine yönelik tartışmaları bertaraf etmektir.²⁶ Oysa, klasik oryantalizmin hadis araştırmaları üzerindeki etkileri gözden geçirildiğinde, kısmen böyle bir çıkarım yapmak mümkün olsa da,²⁷ asıl amacın bu olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, oryantalistlerin hadis malzemesine uyguladıkları yöntemler bizzat kendi kutsal metinlerine uyguladıkları yöntemlerden başkası değildir.²⁸ Şimdi oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden temel faktörleri ele alabiliriz.

Süreklilik-Değişim ve Hadis

İslam'ın tarihsel deneyimini ve bu deneyim içinde ortaya çıkan farklı ekolleri anlamada 'süreklilik' ve 'değişim', anahtar kavramlardır. Zira küçük bir şehir devletinden büyük imparatorluklara uzanan İslam'ın/Müslümanların tarihi, aynı zamanda aktif bir değişim tarihidir. İlk asırlarda dinî, siyasi ve sosyal her meselede ortaya çıkan ihtilaflar, bu değişimlerin ürettiği sorulara verilecek cevap ile ilgilidir. Hızla genişleyen İslam topraklarında onüçüncü yüzyıla kadar imparatorluğun çoğu bölgelerinde insanların ekseriyeti henüz müslüman olmadığı halde, en önemli mesele İslam'ın sürekliliğini sağlamak olmuştur.²⁹ John Obert Voll'e göre, bu sürekliliği sağlamak, her türlü değişime karşı direnmek yahut değişimleri İslam'ın ana çerçevesinde tutabilmek için, başlangıçtan günümüze kadar, 'uyarlamacı', 'muhafazakar' ve 'fundamentalist' olmak üzere üç ayrı tavırla karşı karşıyayız.³⁰ İmparatorlukları kurma aşamasında pek çok teknikten yararlanan siyasi gelenek, İslam düşüncesini açıklamada Yunan felsefesinden yararlanan fikrî gelenek ve Allah'ın aşkınlığına dayanmakla birlikte (kısmen) esnekliği esas alan sufi gelenek, uyarlamacı tavra örnektir.³¹ Yenilik ve değişime karşı güvensizliği esas alan muhafazakar tavrın asıl amacı, İslam'ın ortaya çıkan başarılarını ve elde edilmiş kazanımlarını koruyarak sürekliliği sağlamaktır. Nassçı bir anlayışa dayanan fundamentalist tavır ise, var olan şartları değerlendirmede ortak standart olarak sadece kutsal metinleri ve bu metinlerin literal yorumlarını kabul eder.³² İşte John Voll'e göre hadis külliyyatının çizdiği şekliyle Sünnet, İslam'ın değişimlere karşı kullanılan en büyük mukavemet gücüdür.³³ Bu güç, muhafazakar tavrın ana fikrini şekillendirdiği gibi,

²⁶ Bkz. Mustafâ Sıbâ'î, *es-Sunne ve mekânetuhâ fî't-teşrî'î'l-islâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1985, s. 1-20; Yûsuf Hammâdî, *Evhâmu'l-musteşîkîn fî's-sunneti'n-nebeviyye*, s. 1-2.

²⁷ Bilhassa Mısır ve Hindistan'da başlayan Hadis tartışmaları kısmen bunu göstermektedir.

²⁸ Bkz. Ali Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımları*, yayıma hazır çalışma, s. 1-19.

²⁹ John Obert Voll, *İslam Süreklilik ve Değişim*, çev. Cemil Aydın, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991, s. 26.

³⁰ Voll, *age.*, s. 52-53.

³¹ Voll, *age.*, s. 53.

³² Voll, *age.*, s. 54.

³³ Voll, *age.*, s. 16.

'fundamentalist' tavrıyla ideolojik bir nitelik³⁴ kazanmış ve zaman zaman toplumsal istikrarı bozan siyasi aktivist hareketlere de vücut vermiştir.³⁵

İslam'ın Yayılışı ve Hadis

İslam'ın kısa bir süre içinde dünyaya nasıl yayıldığı hemen hemen her oryantalist için merak konusu olmuştur. Alfred Guillaume, İslam'ın dünyaya yayılışının, bir ümmet meydana getirmesinin ve bu ümmet arasında ortak bir kültür ve yaşama biçimi oluşturmasının, hadisler sayesinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Guillaume *The Traction of Islam* adlı eserinin girişinde, kendisini hadis üzerine çalışmaya teşvik edenlerin, hocası D.S. Margoliouth (1858-1940) ve *İntişâr-ı İslam Tarihi* yazarı Sir Thomas Arnold (1864-1930) olduğunu söyler.³⁶ Margoliouth de "On Moslem Tradition" adlı makalesinde, İslam'ın, köklü bir gelenek oluşturmasını hadislerle borçlu olduğunu belirtir.³⁷ Arnold ise *The Caliphate* adlı eserinin girişinde, hem İslam'ın nasıl yayıldığını hem de etkin politik bir güce nasıl dönüştüğünü anlamak için hadisi bilmek gerektiğine dikkat çeker.³⁸ Wensinck de taşralı küçük bir topluluğa gelen İslam'ın kısa bir süre içinde evrensel bir dine dönüşmesinin ve hemen arkasından da medeni dünyanın yarısına hükmeden siyasi bir organizasyon haline gelmesinin sırrının, hadis tahlillerinde yattığını ifade eder.³⁹ Wensinck'in selefi Snouck Hurgronje ise *Muhammadanism* adlı eserinin girişinde Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmenin ne denli önemli olduğunu şöyle izah eder:

Bugün yeryüzünde kendisini Muhammed'e bağlı olarak gören, onun ismini hiçbir şeye değişmeyen ve insanlık için ondan daha büyük bir rahmet tahayyül etmeyen ikiyüz milyonu aşkın insan vardır. (...) Muhammed 7. yüzyılda bütün Arabistan'ı ayağa kaldırmış; onun takipçileri kendisinin vefatından sonra Fas'tan Çin'e uzanan bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. İşte sadece bu durum, Muhammed'in hayatına ilgi duymamıza sebep olarak yeter.⁴⁰

18. Yüzyıl İhya Hareketleri ve Hadis

John Voll'un anlattıklarını esas alacak olursak, klasik oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden en temel faktörlerden birisi, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğinin İslam dünyasında karşılaştığı reel politik şartlardır. Zira bu dönem, Batı'da modern toplumun yükselişinin çok sınırlı bir etkide bulunduğu,

³⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

³⁵ Voll, age., s. 55-56.

³⁶ Guillaume, age., s. 7.

³⁷ Margoliouth, "On Moslem Tradition", *Muslim World* XI (1912), s. 113-121.

³⁸ Thomas Arnold, *The Caliphate*, Oxford 1924, s. 12.

³⁹ Wensinck, agm., s. 244.

⁴⁰ S. Hurgronje, *Mohammadanism*, New York 1914, s. 15.

aktif İslami diriliş (*revivalist*) hareketlerinin dönemi olmuştur.⁴¹ Voll'e göre "militan, aktivist ve fundamentalist" olan bu hareketlerin bütün İslam dünyasında gerçekleştirmek istedikleri toplumsal-ahlaki yeniden inşacılığın en temel zeminini Hz. Peygamber'in hadisleri ve hadisçilik oluşturmuştur.⁴²

Hadis, daha önceleri, İslam ümmetinin tarihsel deneyimi içinde, uyarlamacı tavırları bertaraf ederek, İslam'ın sürekliliğini sağlamak adına değişime karşı vazife gördüğü gibi; 18. asırda da bu rolü daha aktif olarak üstlenmiştir. Dahası, bu dönemde hadis Allah'ın aşkınlığını esas alan İbn Arabî'nin esnek ve uyarlamacı tasavvuf anlayışını karşısına almış, Allah'ın yakınlığını esas alan ve merkeze Hz. Peygamber'i yerleştiren bir tasavvuf anlayışı ile de birleşerek adeta örgütlü bir yapıya kavuşmuştur. Bu neo-sufi hareket, sufi yolun hedefini, mutlak varlıkta yok olma açısından değil, bireysel kimliğin Peygamber'in ruhuyla uyumluluğu açısından yeniden ifade etmiştir.⁴³ İdeal, ilk İslam toplumdur ve detaylarına kadar hazırlanan program Hz. Peygamber'in Sünneti'nde vardı.⁴⁴ Bu da hadis çalışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Gerçekten de 18. yüzyıl uleması arasındaki kültürel ilişkilerde hadis çalışmaları çok önemli bir rol oynamıştır. Her Őeyden önce, ilmî faaliyetler arasında, Peygamber'in hadislerini araştırmak, en başta gelen seyahat nedeni olmuştur. Sistematik bir biçimde kurumsallaşan hadis öğrenme geleneği, bir Őeyhten diğer bir Őeyhe giderek, onların Őifahi hadis rivayetlerini ve büyük Ortaçağ hadis külliyatları üzerindeki Őerhlerini dinleme Őeklinde gerçektelemiştir.⁴⁵

Voll bu dönemde ortaya çıkan hadis merkezli hareketleri bölgelere göre Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Hindistan olmak üzere üç ayrı grupta incelemiştir. Ona göre 18. yüzyılda bu üç bölgenin alimleri arasında en az ilk asırlardaki gibi canlı bir iletişim (*cosmopolitan Network*) yaşanmış ve bu iletişimin odak noktasını ise Mekke ve Medine ile bu merkezlerle yerleşen gayri mütecanis bir ulema grubu teşkil etmiştir.⁴⁶

Bu hareketin en önemli siması, Őüphesiz Hindistan'da Őâh Veliyyullâh Dehlevî'dir. Dehlevî'nin hadis merkezli çalışmaları, oğlunun talebesi olan Ahmed Birilvî (1776-1831) tarafından siyasi bir boyut kazanmış; 1821'de İngilizlere karşı bir cihad hareketine dönüşmüştür.⁴⁷ Bugün hâlâ Hindistan'da pek çok hareketin içinde yer aldığı ehl-i hadis, kendisini Őâh Veliyyullâh'ın tesis ettiği hadis geleneğine dayandırır. Dehlevî'nin fikirleri, bir başka talebesi olan Murta-zâ Zebîdî tarafından Mısır ve Sudan'da birtakım ihya hareketlerine dönüşebil-

⁴¹ Voll, *İslam Süreklilik ve Değişim*, s. 13.

⁴² Voll, *age.*, s. 84, 190.

⁴³ Voll, *age.*, s. 62; ayrıca bkz. H.A.R. Gibb, *Muhammedanism*, Oxford University Press, London 1963, s. 171.

⁴⁴ Voll, *age.*, s. 65.

⁴⁵ Voll, *age.*, s. 79.

⁴⁶ John Voll, "Hadith scholars and Triqahs: An Ulema Group 18th. Century Haramayn and their Impact in the Islamic World", *Journal of Asian and African Studies* XV (1980), 3-4, s. 264-273.

⁴⁷ *Age.*, s. 190.

miştir. Cezayir Kurtuluş hareketini başlatan Emîr Abdulkâdir'in (1808-1883) dedesi Mustafâ Muhammed Hasanî (1747-1798) Kahire'de Murtazâ Zebîdî'den dersler almıştır.⁴⁸ Ayrıca Güneydoğu Asya'da yabancı hakimiyetine ayaklanmayı bir ideoloji haline getiren müslüman aktivizminin de bu hareketlerle dolaylı ilişkileri olmuştur.⁴⁹

Batı'nın sömürge alanlarında karşısına çıkan bu 'sorun çıkarıcı' tavır ve hareketlere dinamizm kazandıran bir unsur olarak hadise bigane kalması düşünülemezdi. Başka bir ifade ile, fiilî durum, oryantalistler için hadis araştırmalarını zorunlu bir hale getirmişti.

Hadisin Değerini Savaşta Anlamak

Oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden fiilî durum ile ilgili en bariz sebebi, çalışmalarını Hz. Peygamber ve hadis üzerine yoğunlaştıran Alfred Guillaume'un (1888-1962) hadise dair kaleme aldığı eserinin girişinde yer verdiği çarpıcı ifadelerde görmek mümkündür.⁵⁰ Guillaume 1924 yılında yazdığı *The Tradition of Islam: An Introduction to the Study of the Hadith Literature* adlı eserinin girişinde, nüfusu yüz milyona varan müslüman bir imparatorluğun hadis hakkında İngilizce bir kitap neşretmemiş olmasının çok garip bir durum olduğunu söylemiştir. Zira Muhammedî literatürün en büyük branşı olan hadis,

⁴⁸ Age., s. 195, 204.

⁴⁹ Age., s. 199.

⁵⁰ Guillaume 1888 yılında İngiltere'de dünyaya gelmiş Oxford Üniversitesi'nin Teoloji ve Şark dilleri bölümünden mezun olmuştur. Londra Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı profesörü iken kısa adı SOAS olan School of Oriental and African Studies'te Yakın ve Ortadoğu Bölümü başkanlığına getirilmiştir. İslam dünyasında Thomas Arnold ile birlikte hazırladığı *The Legacy of Islam*'in editörü olarak bilinen Guillaume, aynı zamanda İngiltere Kilisesi'nin önemli bir ismidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Kahire'de İngiltere hükümeti adına Siyasi Büro'yu yönetmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde misafir öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Şam Arap Akademisi ve Bağdat Krallık Akademisi şeref üyeliğine kabul edilen Guillaume, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi'nin daveti üzerine Türkiye'ye de gelmiş ve bu üniversitede Hıristiyan ve İslam Teolojisi dersleri vermiştir. Guillaume'un İbn İshâk'ın *Siyerini* İngilizce'ye çevirdiğini daha önce de ifade etmiştik. Bundan başka *The Tradition of Islam [İslam'da Hadis]*, *The Influence of Judaism on Islam [Yahudiliğin İslam'a Etkileri]*, *Prophecy and Divination [Peygamberlik ve Vahiy]*, *Islam ve New Light on the Life of Muhammad [Yeni Bilgiler Işığında Hz. Muhammed'in Hayatı]* Guillaume'nun başlıca çalışmalarıdır. Guillaume'un oryantalizme pek çok katkısı olmakla birlikte, İslam'a ve İslami konulara yaklaşımında kendine özgü bir metodu olmamıştır. Hatta hadise dair kaleme aldığı *The Tradition of Islam*'ın önemli ölçüde Goldziher'in o zaman henüz İngilizce'ye çevrilmemiş olan *Muhammedanische Studien*'in ikinci cildinden etkilenerek yazıldığı iddia edilmiştir. O, tarihî tenkit metodunu Goldziher ve Wellhausen'in eserlerinden tanımış; hocası Margoliouth ve Snouck Hurgronje'un şüpheli yaklaşımlarını devam ettirmiştir. d'Herbelot gibi İslam Peygamberi hakkında 'sahte peygamber' ifadesini kullanmasa da, söyledikleri ile ondan pek geri kalmamıştır. Öyle ki, Guillaume, W.M. Watt'ın *Muhammed at Mecca* adlı eserinde Peygamber'in kendi cümlelerini Kur'an'ın ayetleri arasına sıkıştırdığına inananın makul olmadığını ve Muhammed'in peygamberlik iddiasında samimi olduğunu söylemesine bile tahammül edememiştir. Bkz. *Muslim World* (1954), s. 49-50; Mehmet Aydın, "Batıdaki İslam Araştırmalarına Dair Bazı Düşünceler", *Uluslararası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 236.

Müslümanların inanç ve amelde kaynağı olduğu gibi, dünyanın her tarafında Müslümanların günlük hayatı bu hadisler tarafından yönetilip, yönlendirilmektedir.⁵¹ Ona göre, hadis literatürünü Muhammed'in söz ve davranışlarının sahih ve güvenilir kayıtları olarak görmek oldukça güçtür. Ancak, nihai noktada hadisin tarihî değerine şüphe ile bakılsa da, asırlar boyunca İslam nesillerinin hayatının şekillenmesinde üstlendiği rol gözardı edilemez. Hadisler, zahirî değeriyle kabul edilmese de, İslam'ın bir sisteme dönüşmesinden önceki hâdiselerin bir aynası olarak değerlendirilmek durumundadır. Zira İslam imparatorluğunun güçlü zamanlarında, İslam'ı harekete geçiren dinî, siyasi ve sosyal farklılıkların pekçoğu hep hadiste ifadesini bulmuştur. Hem militarizm, pasifizm ve zühdün, hem materyalizm, mistisizm ve literalizmin, hem de hürriyetçi ve kaderci anlayışın iktidara gelmek için verdikleri ateşli mücadelelerin tamamı hadiste görülebilmektedir.⁵²

Guillaume, yukarıda adı geçen kitabı, hadisin önemine binaen kaleme aldığı ifade ettikten sonra, hadisin bu önemini nasıl ve nerede anladığını da şu şekilde belirtmiştir: "Savaş esnasında Arap cephesinde siyasi bir görevli iken (yaşadığım) tecrübeler bana hadisin önemini kavratı." ⁵³ Guillaume'un sözünü ettiği savaş, Birinci Dünya Savaşı'dır. Arap cephesi dediği yer de Kahire'dir. Bu durum, "Birinci Dünya Savaşı ile hadis arasında nasıl bir ilişki olabilir?" yahut, "Hadisin öneminin savaşta farkedilmesi ne demektir?" sorularına cevap vermekle kalmayıp; bazı oryantalistleri bilhassa 1850-1950 yılları arasında hadis araştırmalarına sevk eden bazı temel faktörler hakkında da ciddi ipuçları vermektedir. Devamla söylediklerine göre, Guillaume'a savaş esnasında hadisin önemini farkettilen iki hâdise olmuştur: Birincisi, doktorlara, bir müslümanın at eti yiyip yiyemeyeceği sorulduğunda onların tıbbi bilgi ve birikimleri ile değil de, hadislerle karşılık vermeleri; diğeri ise, Bolşeviklerin, cumhuriyet yönetiminin Allah'ın iradesi ile gerçekleştiği konusunda Müslümanları inandırmak için hadisleri kullanmalarına şahit olmasıdır.⁵⁴

Hadis-Silah Benzetmesi

Klasik oryantalizm açısından hadisin neden önemli olduğunu, daha açık bir şekilde, bu konuya tahsis edilen bir makaleden öğreniyoruz. Söz konusu makale, ünlü müsteşrik Arent Jan Wensinck'in⁵⁵ (1882-1932) "The Importance of Tradition for the Study of Islam" (İslam Araştırmalarında Hadis'in Önemi) adlı makalesidir.⁵⁶ Wensinck söz konusu makalesinde şöyle demektedir: "Hadis bugün

⁵¹ Guillaume, *The Tradition of Islam*, s. 5.

⁵² Guillaume, *age.*, s. 12-13

⁵³ Guillaume, *age.*, s. 6.

⁵⁴ Guillaume, *age.*, s. 6.

⁵⁵ John Pederson, "Arent Jan Wensinck", *Acta Orientalia* XVIII (Budapeşte 1940), s. 161-163; Akîkî, *el-Musteşrikûn*, II. 319-320.

⁵⁶ Wensinck 1881 yılında Hollanda'da dünyaya gelmiştir. Sami dilleri uzmanı olan Wensinck, Snouck Hurgronje'dan (1857-1936) sonra Leiden Üniversitesi Arap Dili Edebiyatı Bölümü'ne başkan

dahi Müslümanlar için [temel bir] dayanak ve silahtır.”⁵⁷ Hadisin, Müslümanların temel dayanağı olduğu doğrudur; ne var ki, hadis ile silah arasında nasıl bir ilgi kurulabilir ve hadisin bugün dahi müslümanın elindeki bir silah olması, ne anlama gelmektedir? Bu soruların irdelenmesinin, oryantalistlerin hadislere dair çalışmalarının arka planı hakkında bilgiler vereceği kanaatindeyiz.

Wensinck, İslam'ı ve Müslümanları tanımak için hadisin ne denli önemli olduğuna işaret ederek, özetle şöyle der:

Bir zamanlar Avrupa anlayışında İslam ve Kur'an, birbirinin müradifi olarak kabul edilirdi. Bu düşünce, Kur'an'a, Protestanların İncil'e baktığı gibi bakan müslüman nesillerin düşüncesine müvazi olarak el ele gelişti. Ancak Prof. Snouck Hurgronje 1880 ve 1900 yılları arasında yaptığı çalışmalarla bu hatalı düşünceyi reddetti. Hurgronje'a göre İslam, İncil'i esas alan Protestanlık'tan çok, icmâ da esas alan Katolikliğe benzer. Zira bugün Müslümanların ibadet hayatı, tamamıyla hadislere dayanmaktadır. Bize İslam ile Hıristiyanlık arasında mukayase imkanı verecek olan da, icmâ tarafından yorumlanıp, kurallar manzumesi haline getirilen Sünnet olacaktır. Katolik inancına göre bilgi, sadece vahiy değil, aynı zamanda Kilise tarafından yorumlanıp kanun haline getirilen gelenektir.⁵⁸

Ona göre hadis, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının gelişigüzel kaydedilmesinden ibaret değildir. Hadis külliyatı tamamıyla bir kompozisyon arz etmektedir. Hadis sadece tarihî bir veri değil, aynı zamanda Müslümanların bütün hayatını kuşatan bir şeydir. Müslümanların kulluk vazifeleri (ibadet), medeni hukuk (muamelat), ceza hukuku ve yargı sistemi (hudûd, ahkâm) ve aile hayatı ile ilgili düzenlemeler (nikah ve talak) hadislere dayanır. Kaldı ki, İslam fihri, kendisini sadece bu dört alanda sınırlandırırken; hadis, yemek, içmek gibi günlük işlerden, her türlü sosyal ilişkiye varan bütün sahaları içine alır. Cennet, cehennem, haşr, kıyamet, mehdi vs. gibi her konuyu hadislere bulabilirsiniz. Hatta bazı hadisler (fiten) dünyanın kaderini âdetâ önceden belirlemiştir. Wensinck sözlerini şu cümlelerle bitirir:

Hadis, kısaca, yaklaşık olarak Müslümanların her konudaki görüşlerinin bir deposu ve müslüman zihniyetin bir aynasıdır.⁵⁹

İslam Kültür Birliği ve Hadis

Wensinck'in sözünü ettiği Snouck Hurgronje (1857-1936), Goldziher'den sonra oryantalizmin en büyük siması olarak kabul edilen Hollandalı bir müsteşrik-

olmuştur. 1916 yılından itibaren bütün çalışmalarını hadise yöneltmiş ve 1923 yılında bir heyet ile birlikte *Concordance*'ı hazırlamaya başlamıştır. Ayrıca 1924 yılında üç dilde hazırlanacak olan *İslam Ansiklopedisi* çalışmalarını da yöneten Wensinck, 1939 yılında bunları tamamlayamadan ölmüştür. *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development, A Handbook of Early Muhammedan Tradition* gibi çalışmaları yanında, *Shorter Encyclopedyadia of Islam*'daki "Vahiy", "Rasul", "Sünnet", "Mekke", "Muhacirun", "Ehl-i Suffa", "İbn Mes'ûd", "Nese'i", "Muslim" gibi önemli maddelerin de yazarıdır.

⁵⁷ *Muslim World XI* (1921), s. 239.

⁵⁸ Wensinck, agm., s. 243.

⁵⁹ Federspiel, *age.*, s. 62-74.

tır.⁶⁰ Hollanda sömürgesi olan Cava ve Endonezya'da hükümet görevlisi olarak 17 sene hizmet vermiştir. Müslüman Doğu ile Avrupa'nın ilişkileri geliştikçe, daha fazla müslüman ülkenin Avrupa'nın denetimine gireceğini söylemiştir. Ona göre, Avrupalılar için bu amaca hizmet edecek olan entelektüel çaba, İslam ve Şeriat'ın kavramsal arka planını iyi bilmeye yönelik olmalıdır. Bu amaca hizmet etmek gayesiyle bir ara Abdulgaffâr adını alarak Mekke ve Medine'ye seyahatler yapmış ve buradaki tespitlerini kitaplaştırmıştır.⁶¹ Onun dikkatini çeken en önemli husus, Mekke'de ve Medine'de yaşayan bir müslüman ile Endonezya'da, Java'da ve Açe'de yaşayan bir müslüman arasındaki inanç ve kültür birliği olmuştur. Bu birliğin sadece inanç ve ibadetle sınırlı kalmayıp; yeme, içme, giyim, kuşam gibi temel ihtiyaçlardan, hayatın en ince teferruatına kadar yansımış olması, sadece Hurgronje'a değil, kendisi gibi Endonezya'da çalışmalarını sürdüren diğer iki Hollandalı oryantalist C.A.O. Van Nieuwenhuize ile Hendrik Kraemer'e de şaşırtıcı gelmiştir. Bunlardan birincisi 1971 yılında kaleme aldığı ve iki cilt olarak yayımlanan *Sociology of the Middle East* (Ortadoğu'nun Sosyolojisi) ile 1985 yılında kaleme aldığı *The Lifestyles of Islam* (İslam'ın Hayat Tarzı) adlı eserlerinin satır aralarında, hadis bilinmeden ne Ortadoğu'nun sosyolojisinin, ne de İslam'ın hayat tarzının kavranabileceğine işaret eder.⁶²

Arizona Üniversitesi'nde yapılan ve *The Usage of Traditions of the Prophet in Contemporary Indonesia* (Çağdaş Endonezya'da Peygamber'in Hadislerinin Kullanımı) adını taşıyan doktora tezinde Howard M. Federspiel, Hollandalı müsteşnikların Endonezya'da çalışmalarını sürdürürken, neden hadis ilmine önem verdiklerini ve hadise dair yazdıklarının Endonezya'da nasıl yankı bulduğunu anlatmaya çalışır.⁶³ Federspiel'in yazdıklarına göre, bu oryantalistler İslam tarihini üç ayrı döneme ayırarak incelemişlerdir:

1. Dönem Mekke dönemidir. Burada Muhammed sadece inanç, iyi davranışlar ve Allah korkusundan söz eden bir vaizdir.
2. Dönem Medine dönemidir. Burada Muhammed bir toplum inşâ etmeye, bir devlet kurmaya teşebbüs etmiş; bireyin, birey ve toplumla olan münasebetleri üzerinde durmuştur. Bu iki dönemde de temel kaynak Kur'an olmuştur.
3. Dönem Hz. Peygamber'den sonraki dönemdir. İslam bu dönemde imparatorluk haline gelmiş, Kuzey Afrika'nın pek çok kısmını, Asya'nın batısı

⁶⁰ Wardenburg'a göre Hurgronje Avrupa'ya İslam hakkında imaj veren, Avrupalı yöneticilerin İslam hakkındaki görüşlerini biçimlendiren beş kişiden biridir (diğerleri: Goldziher, Macdonald, Becker, Massignon).

⁶¹ Said, *Oryantalizm*, s. 256; Âsaf Hüseyin, *Oryantalizm*, s. 24; İ. Hakkı Göksay, "Endonezya" maddesi, *DİA*, XI. 206; Ayrıca hayatı ve çalışmaları hakkında bkz. Fück, "Christian Snouck Hurgronje", *Die Arabischen Studien in Europe*, Leipzig 1955, s. 231-233.

⁶² C.A.O. van Nieuwenhuize, "The Prophetic Function in Islam an Analytic Approach", *Correspondance d'Orient-Etudes* 3 (1963), s. 119.

⁶³ Arizona Üniv. Yayınları, Kanada 1993.

ve güneyini etkisi altına almıştır. Peygamber sonrası dönemin sorunlarını çözümede Kur'an yeterli olmamış; bütün ihtiyaçları karşılamak üzere hadis doğmuştur.⁶⁴

Alman oryantalistlerden J. Fück (1894-1974) de, İslam'ın Mekke'deki mütevazı başlangıcından, bir dünya dini haline gelişine kadarki gelişim süreci içinde, her yerde ayniyet arz eden bir kültürü nasıl meydana getirdiğini, araştırılması gereken bir problem olarak görür: Farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda, ilk din ve kültürlerin etkisi sürmeye devam ederken, yerli hayatın alışkanlıkları, örf, âdet ve geleneklerine rağmen, homojen, kendine özgü bir İslam kültürü nasıl meydana geldi? Oldukça farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar farklı şekillerde İslamlaştıkları halde, bu homojen İslam kültürü kendini inşa etmeyi nasıl başardı?

Fück'e göre bu hayati sorular, sadece inanç birliği ile izah edilerek geçiştirilemez. Hatta hayatın sivil, resmî, bireysel ve toplumsal bütün alanlarını kuşatan ortak zihnî bir tutum ve hayat tarzı olarak görülen bu kültür birliği, sadece Kur'an'la da izah edilemez. Hatta Fück'e göre, Kur'an bile başlangıçta böyle bir başarıyı öngörmemiştir. Nitekim tefsir tarihi, İlahi Kelam'ın yorumunun farklı şartlardan ve çevrelerden nasıl etkilendiğini bize gösterir. Ona göre, gerek tarihte, gerekse günümüzde, farklı şartlarda ve farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasındaki kültür birliği, ortak zihnî tutum ve hayat tarzını sağlayan yegane şey, Hz. Peygamber'in Sünneti olmuştur. İslam'ın simasına damgasını vuran ve İslam dünyasına bugün her yerde gördüğümüz görüntüyü veren Sünnet'tir. İslam'ın, benzeri görülmemiş başarısı, sadece Muhammed'in şahsiyetinin biricikliği ile izah edilebilir. İslam'ın özünde kök salan, onun örnek hayatı olmuştur. Muhammed, gücünü, dayandığı doktrinden değil, yaşadığı örnek hayattan kazanır. Orijinal Medine toplumunun kendine özgü karakteri, Kur'an'dan çok Peygamber'in şahsiyetine dayanır.⁶⁵ Makdisi'ye göre de İslam, bu gücü, oluşturduğu gelenekten almıştır. Gelenegin belkemiği ise hadisten başka bir şey değildir.⁶⁶

Hadisin Tarih Üstü Karakteri

Bütün hadis tarihini bir 'Hagarism', yani bir efsanecilik olarak gören ve bu yüzden, hadisin araştırılmaya değer bir tarafı olmadığını söyleyen oryantalistler de yok değildir. Crone Patricia ve Michael Cook, birlikte kaleme aldıkları *Hagarism-The Making of the Islamic World* adlı eserde bu görüşü açıkça ifade et-

⁶⁴ Federspiel, (*The Usage of Traditions*, s. 16-38) Endonazy'a da yukarıdaki düşünceleri reddetmek için pek çok kitap ve makalenin yazıldığını bilhassa Bormawie Umarie adlı bir alimin *Statüs Hadits Sebagay Dasar Tasiri* (İslam Hukukunun Kaynağı Olarak Hadisin Konumu) adlı bir eserle adı geçen üç müsteşrikin de hadis ile ilgili yazdıklarını, kendi diliyle çürütmeye çalıştığını yine Federspiel'in tezinden öğrenmiş oluyoruz.

⁶⁵ Fück, "The Role of Traditionalism in Islam", *Studies on Islam*, s. 99-101.

⁶⁶ George Makdisi, "Remarks on Traditionalism in Islamic Religious History", *The Conflict of Traditionalism and Modernism in The Muslim Middle East*, University of Teksas, 1966, s. 77-78

mişlerdir.⁶⁷ Ancak bu görüşün yanlışlığı, bir başka oryantalist Tilman Nagel tarafından ortaya konmuştur. Nagel, Humeydi'nin *Musned*'inden hareketle, Hz. Peygamber'e ait yalın ifadelerin, tarih içinde nasıl canlı senaryolara dönüştüğünü izah ederken, hem hadisin Müslümanlar için ifade ettiği anlamı, hem de ciddi hiçbir araştırmacının "Hadis nedir?" sorusuna bigane kalamayacağının nedenlerini ifade etmiştir. Nagel'e göre hadis üç açıdan önemlidir:

1. Hadis, Asr-ı Saadet'i sürekli şimdiki zamana taşıma gayretini ifade eder. Hadis, tarihe dönüşmüş ve böylece mazi olmuş bir şey değildir; bilakis müslümanı kurtuluşa ulaştıran bir davranış, söz veya düşüncenin aktüelleşmesini hedefler. Bu sebeple hadisin muhtevası tarih üstü olarak algılanmalıdır. Araştırmaların öncelikle eğilmesi gereken de, hadisin bu tarih üstü karakteri ve İslam'ın din ve fikir tarihi açısından önemidir.⁶⁸
2. Hadis, başlangıç döneminden uzaklaşan ümmeti kaynaştıran bir araçtır. Ümmet, sürekli idealleştirilen ilk dönemle arasındaki mesafeyi hadis sayesinde aşmış ve gerçekten ilk kez, inananlar topluluğu olarak diğer yüksek dinlerin karşısına çıkmıştır.⁶⁹
3. İslam ümmetinin politik başarıları, daima tesirli olagelmış ve hal-i hazırda algılanabilen güçlerin yaratılmasını icbar ediyordu. Bu güçler hadiste ortaya çıktılar. Bunlar, Peygamber ve daha sonraki nesillerin inananları arasındaki tarihî mesafeyi ortadan kaldırdı ve İslam kültürünün geniş sahalarını, bugüne kadar belirleyen bir kalıcılıkla etkilediler.⁷⁰

Antropoloji ve Hadis

Herhangi bir topluluğun ya da etkinliğin özgül niteliklerini insanın tarihsel gelişimi içindeki konumuna bağlı olarak araştırmayı ve yorumlamayı amaçlayan sosyal ve kültürel antropolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı ile⁷¹ akademik oryantalistlerin hadis malzemesi üzerinde yoğunlaşmaya başlaması, aynı tarihlere rastlar. Antropoloji, başlangıçtan günümüze, sömürge yönetimleri için daima vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olmuştur. Zira sömürgeciler, sömürdükleri toplumun kültürünü anlayabildikleri ölçüde, yönetim için gerekli olan zayıf ve kuvvetli noktaları kavrayabiliyorlardı.⁷² Burada öncelikle işaret edilmesi gereken husus, oryantalist-antropoloji ilişkisidir. E. Said'in: "Fonksiyonu açıktan açığa farklı bir dünyayı anlamak, bazı durumlarda kontrol etmek, yönlendirmek, hatta eritmek olan bir disiplin." diye tarif ettięi⁷³ oryantalistizm, bu yönü-

⁶⁷ Patrica Crone-Michael Cook, *Hagarism The Making of The Islamic World*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 7.

⁶⁸ Tilman Nagel, "Hadis ya da Tarihin İmhası", çev. Ali Dere, *İslâmî Araştırmalar X* (1997), 1-2-3, s. 166.

⁶⁹ Nagel, agm., s. 166.

⁷⁰ Nagel, agm., s. 167.

⁷¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, III. 104-105.

⁷² Yavuz, age., s. 11.

⁷³ Said, age., 12.

le sosyal ve kültürel antropolojinin bir yan dalı gibi hizmet görmüştür. Bu sebeple olsa gerektir ki, bazı bilim adamları antropolojiyi emperyalizmin gayri meşru çocuğu olarak görmüşlerdir.⁷⁴ Asaf Hüseyin'in de ifade ettiği gibi, antropologlar emperyalist ülkelere 'yapısal işlevselcilik' denen modeli hediye ettiler. Yapısallık, her toplumun, kendi tarihi ve gelenekleri çerçevesinde örgütlenmiş yapılar içerdiğini söylüyordu. İşlevselcilik ise, bu yapıların siyasi, ekonomik ve toplumsal işlevleri bulunduğunu ifade ediyordu. Herhangi bir toplumu değiştirmek için o toplumun sahip olduğu yapılar değiştirilmeli, yok edilmeli veya yerine başkaları geçirilmeliydi.⁷⁵

Antropolojik araştırmalara konu olan toplumlar İslam toplumları olunca, antropolojiye en büyük yardımcı unsur vazifesi gören klasik oryantalizm çalışmaları içinde hadise ilgisiz kalınamazdı. İslam toplumlarının din sosyolojisi ve sosyo-kültürel antropolojinin tahlil metodları ile ele alınabilmesi için, hadislerin yer aldığı rivayet malzemesi üzerine yapılacak araştırmalara ihtiyaç vardı. Başka bir ifade ile, toplumsal yapı ile fikir-düşünce ilişkilerini ele alan sosyal antropoloji açısından, hadisin, İslam toplumlarını tahlil etmede vazgeçilmez bir kaynak olduğu ortada idi. Zira sosyal antropolog, dinin siyasal ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkilerini inceler. Dahası, dinin toplum yapısıyla bütünleşmiş olarak toplum anlaşmalarının bir doğrulaması ve kuvvetlendiricisi olarak oynayabileceği rol ve bunun yanında, bazen toplum yapısının dışında çalışan mekanizması ile ilgilenir. Bu yüzden, hadis rivayetlerinin sunduğu malzeme, hem toplumsal olayların çözümlenmesinde tek geçerli yöntemin bu olayların toplumdaki işlevini tanımlamak olduğunu söyleyen işlevselci yöntem için, hem de geniş olaylar yelpazesinin altında yatan sistemin/yapının niteliği ile ilgili ipuçları veren olguları tanımlayan yapısalcı yöntem için büyük önem arz etmiştir.⁷⁶

İşte bu sebeptendir ki, hadisle ilgilenen bazı oryantalistler, hadisi, somut insan ilişkileri düzleminde İslamiyet'i hayata geçiren bir faktör olarak gördükleri için, bu sahaya el atmışlardır. Zira İslam ümmetinin kültürel bir kimlik olarak kendisini nasıl inşa ettiğini; inşa ettiği bu kültürü, mensupları arasında nasıl yaydığını tespit etmek için hadis malzemesinin tanınması gerekiyordu. Tarihî sürecin işleyiş kurallarını, önceki yaşantılardan hareketle teoriler üreterek keşfetme gayreti, hadis araştırmalarını zorunlu kılmıştır. Binaenaleyh, hadis malzemesine ilgi duyan oryantalistlerin önceliği, Hz. Peygamber'in örnekliliğini ve konumunu, söz ve davranışlarının bağlayıcı olup olmadığını tespit etmek, hadislerin sahihini sakiminden ayırmak gibi Müslümanlar açısından problem teşkil eden hususların tespiti olamazdı. Onları asıl ilgilendiren, bu rivayetlerin yansıttığı şeyin, İslam'ın ve Müslümanların inşaında oynadığı rol ve İslam'ın cihanşümül bir din olmasına katkısı gibi hususlar olmuştur. Bu dönem oryanta-

⁷⁴ K. Gough, "Anthropology Child of Imperialism", *Monthly Review* IV (1968), s. 4; Asaf Hüseyin, *Oryantalistler ve İslamiyâtçılar*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s. 20.

⁷⁵ Â. Hüseyin, *age.*, s. 18.

⁷⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 50-56.

listleri arasında daha çok hadisin teknik konularını ele alan isim ise, James Robson'dur. Robson'un bile, henüz hadisin bütün temel kaynakları dururken, Hatîb Tebrîzî'nin (737/1336), Beğavî'nin (516/1122) *Meşâbîhu's-sunne'sine* 1511 hadis ilave ederek hazırladığı *Miškâtü'l-meşâbîh*'ini İngilizce'ye tercüme etmesi, yukarıda söylediklerimizin bir başka göstergesidir. Zira *Miškât* çok kıymetli bir hadis derlemesi olduğu için tercümeyle mazhar olmuş değildir; bu mazhariyetin asıl sebebi, *Miškât*'ın Hindistan'da her müslümanın adeta ilmihal gibi başucu kitabı haline gelmesinden başka bir şey değildir.⁷⁷

Hadisleri içeren rivayet malzemesi ile ilgilenen oryantalistler, önce hadisi İslam toplumlarının kimlik parametrelerini oluşturan bir güç olarak gördüler. Ancak bu gücün tarihten gelen zaafını tespit etmekte de gecikmediler. Wensinck, hadisin günümüzde dahi Müslümanların elinde bir silah olduğunu ifade ederken; Goldziher, Müslümanların bu silahı İslam'ın bidayetinde birbirlerine karşı nasıl kullandıklarına işaret ediyordu.⁷⁸ Hadisin, farklı coğrafyalara rağmen, müslüman birey ve toplumları birleştiren bir özelliğe sahip olduğu gibi, aynı evde yaşayan insanları ayıran bir unsur olarak da görülebileceği ifade ediliyordu. Binaenaleyh, oryantalistler bazen kendi tarihlerine uyguladıkları tarihî tenkit ve tarihî filoloji gibi metodları, bazen de bizzat hadis ilmi içinde oluşan tenkit kriterlerini esas alarak, hadisin birleştiriciliğine ilişkin tespitlerin pek isabetli olmadığını ispat etmeye çalışan yazılar yazdılar. Oryantalizmin, gücünü, bir şeyi var etmesinden değil, olan bir şeyi olmayana indirgemesinden aldığı söylenebilir. Tıpkı Müslümanların tarihini bir tarihsizliğe mahkum ettiği gibi...⁷⁹

Sonuç ve Değerlendirme

Oryantalizmin İslam'a dair araştırmalarının çok uzun bir tarihi olmakla birlikte, bu tarih içinde hadis malzemesiyle ilgili araştırmaların ortaya çıkması pek eski değildir. Bu tür araştırmaların, oryantalizm içinde misyonerlik ruhunun egemen olduğu, dinî gayelerin öne çıktığı zamanlarda görülmezken, siyasi ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü yıllarda yoğunluk kazandığı müşahede edilmektedir.

Oryantalistleri bu dönemde hadis araştırmalarına sevk eden temel faktörleri iki ana başlık altında toplayabiliriz.

1. Hadisin Tarihî Değeri: Hadisin, İslam'ın sürekliliğini sağlayan geleneği oluşturması ve bu geleneği korumak için her türlü değişime karşı mukavemet vazifesi görmesi, İslam'ın yayılmasına etkide bulunması, farklı kültür ve coğrafyada yaşadıkları halde İslam toplumlarını birbirine yakınlaş-

⁷⁷ *Miškât*'ın ayrıca Robson'dan çok önce 1809 yılında A.N. Matthews tarafından tercüme edildiğini yine Robson'un kendisinden öğrenmiş oluyoruz (Bkz. James Robson, *Miškât*, Mukaddime, y.y., 1981, I. xv). *Miškât* hakkında ayrıca bkz. Clinton Bennett, *In Search of Muhammad*, Cassel, London 1998, s. 34.

⁷⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, s. 38.

⁷⁹ Yavuz, *age.*, s. 58.

tıracaq homojen bir kültürün oluşmasında etkin bir rol üstlenmesi, tarih üstü bir karaktere bürünerek Asr-ı Saadet'i sürekli bugüne taşıması, onun tarihî değerini gösterir.

2. Fiilî Durum: Fiilî durum derken, 18. ve 19. asırda Batı'nın İslam ve Müslümanlarla olan sıcak temasını kastediyoruz. Zira gücünü tarihî değerinden alan hadis, 18. asırda 'militan', 'aktivist' ve 'fundamentalist' ihya hareketlerine vücut vermiş ve bu hareketler, toplumların dönüştürülmesi projesi önünde⁸⁰ en büyük engeli teşkil etmiştir. Wensinck'in ifadesiyle, hadis, müslümanın elinde bir silah olmaya devam etmiştir. Toplumları bilimsel metodlarla tahlil edecek (sosyal ve kültürel) antropolojik araştırmalar arttıkça, hadise olan ihtiyaç artmış; başka bir ifade ile, toplumsal yapı ile fikir-düşünce ilişkilerini ele alan sosyo-kültürel antropoloji için hadisin İslam toplumlarını tahlil etmede vazgeçilmez bir kaynak olduğu tespit edilmiştir.

Binaenaleyh, 1850-1950 yılları arasında yazılan oryantalistik hadis çalışmaları gözden geçirildiğinde, salt akademik oryantalizmin ürünü olarak hüsn-i kabul gören bu araştırmaların, siyasi oryantalizme nasıl malzeme olarak takdim edildiği görülecektir. Bunun böyle olmadığını söylemek, hem oryantalizmin varlık sebebine hem de eşyanın kendi tabiatına aykırıdır. Zira hiç kimse bilim adamını hayatın şartlarından, bilinçli yahut bilinçsiz olarak bir zümreye dahil olduğundan, birtakım inançlara, ictimai bir mevkie sahip olduğundan, yahut sadece bir toplumun mensubu olmak gibi bir faaliyetten bağımsız kalacak bir yöntem icad etmiş değildir.⁸¹ Oryantalistlerin, hadis ilminin en derin teknik konuları ve isnad sisteminin incelikleri ile ilgili yazdıkları yazılarda dahi, siyasi unsurlar aramak fazla politik bir tutum olarak değerlendirilebilir. Ancak, bilhassa klasik oryantalizmin bazı politik güçlerin ve faaliyetlerin sonucu vücut bulmuş olması, bu tutumu haklı, hatta gerekli kılmaktadır. Klasik oryantalizmin objektif başarıları, sayısız bilim adamının su götürmez keşifleri daima bu illetle malul olacaktır.⁸²

Başta Goldziher olmak üzere hadis üzerine araştırma yapan müsteşriklerin çalışmalarını, bizzat kendilerinin hadislere uyguladıkları metodla ele aldığımızda ciddi bir çelişki içinde oldukları görülecektir. Zira onlar hadis malzemesini ya Hegel'in tarih felsefesinden ilham alarak veya Michel Foucault'nun çözümleme yöntemlerine başvurarak ele almış ve hadislerin gerek ortaya çıkışını ge-

⁸⁰ Arnold Toynbee, Batı'nın İslam dünyası üzerindeki yoğun saldırılarını Batı medeniyetinin bütün insanlığı büyük bir toplum halinde birleştirme isteğine ve modern Batı tekniği sayesinde, yerde, gökte ve denizlerdeki herşeyi kontrol etme arzusuna bağlamış, İslam ve Batı'nın çağdaş karşılaşmasını da batılı adamın dünyayı batılılaştırma eylemini açığa çıkaran bir olay olarak değerlendirmişti. (Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 167.)

⁸¹ Said, *age.*, s. 266.

⁸² Muhammed Behiy, *el-Fikru'l-islâmî el-hadîs ve şılatuhû bi'l-isti'mâri'l-ğarbî*, el-Mektebu'l-islâmî, Mısır 1982, s. 24-25.

rekse İslam ümmetini inşâ edecek gücü kazanmasını, hep iktidar ilişkileri içinde izah etmeye çalışmışlardır. Oysa aynı yöntemlerle, genelde klasik oryantalizmi, özelde hadis ile ilgili yazılanları değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda, iktidar ilişkilerinin bu çalışmalarda da belirleyici olduğu görülecektir. Hadis malzemesine ilk ilgi duyan pek çok oryantalistin, kendi ülkelerinin sömürge alanlarında aktif birer resmî görevli olmaları da bunu teyit etmektedir. Alois Sprenger, İngiliz hükümeti adına Hindistan sömürgesinde hizmet verirken, hadisin ne denli kıymetli olduğunu savaşta anladığını söyleyen Alfred Guillaume da aynı hükümete bağılı olarak Mısır'da görev almıştır. Snock Hurgronje Hollanda hükümeti adına Jawa adasında Açe'de ve Endonezya'da iş görürken, Louis Massignon önce Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmış, sonra da Fas'taki Fransız yönetiminde görevlendirilmiştir.

Klasik oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden temel faktörleri bu şekilde tespit etmek, bizim söz konusu araştırmalardan yararlanmayacağımız anlamına gelmez. Bilakis bu durum oryantalistik hadis araştırmalarını ciddiye almamızı zorunlu kılar. Kaldı ki, Sünnet ve hadis, tespit edilen faktörler açısından henüz İslam dünyasında araştırma konusu dahi yapılmamıştır. Müslüman alimler ve araştırmacılar, her defasında başa dönerek, Sünnet'in dindeki yeri, huciyeti, vahiy ile irtibatı; hadis tenkidi, sahih hadislerin şartları vs. konularını –çoğunlukla da savunmacı bir mantıkla– tartışırken, bir bütün olarak Sünnet ve hadisin İslam toplumlarının inşâında üstlendiği rolü yahut İslam toplumları arasında homojen bir kültürün oluşumuna katkısını sorgulamamışlardır. Oryantalistler, sosyal hayatın hadis malzemesine nasıl yansıdığını araştırırken; Müslüman araştırmacılar, hadislerin tarihte ve günümüzde sosyal hayatı nasıl etkilediğini kendi bakış açılarından henüz ortaya koyabilmiş değiller. Burada şu soruların sorulması ve cevaplarının tartışılması elzemdir:

Gerçekten klasik oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden teşhis ve tespitler doğru mudur? Tarihte ve günümüzde İslam toplumları arasında homojen bir kültür oluşturan yegane unsurun hadis olduğunu söylemek mümkün müdür? Hadis, İslam toplumlarını bütün yönleriyle tahlil edebilecek sosyal ve kültürel antropolojinin, ne derecede önemli bir kaynağı olabilir? Kısaca İslam geleneğini hadisten ibaret kabul etmek, doğru bir tespit sayılabilir mi? İslam'ın sürekliliğini sağlayan temel faktörün hadis olduğu ve hadisin bunu sağlamak için olumlu-olumsuz her türlü değişimle mücadele ettiği yahut mücadelede silah olarak kullanıldığı doğru mudur? Bu doğru ise, bu sürekliliğin İslam'ın kendi mecraında akışı anlamına geldiği söylenebilir mi? İslam'ın dünyaya yayılışının, bir ümmet meydana getirmesinin ve bu ümmet arasında ortak bir kültür ve yaşama biçimi oluşturmasının, hadisler yahut hadislerin oluşturduğu gelenek sayesinde gerçekteğiği doğru mudur? Doğru ise, tarihteki kavgaları ve bugünkü fiziksel ve manevi parçalanmışlığı nasıl izah edeceğiz? Hadis külliyyatının ortaya koyduğu şekliyle Sünnet'in 18. yüzyıl devrimci ihya hareketlerine vücut verdiği doğru mudur? Doğru ise sömürge ortamında tepkisel olarak do-

ğan bu hareketlerden miras kalan fikirlerin bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu düşünce krizi ile bir ilişkisi var mıdır?

Bütün bu sorulara burada cevap arama imkanına sahip değiliz. Ayrıca, bütün bu soruların cevabını bulmak için, sadece hadisi ve hadis tarihini bilmenin yeterli olacağını sanmıyoruz. İslam düşüncesinin doğuşunda, teşekkülünde ve yayılışında Hz. Peygamber'den miras kalan Sünnet'in ve bu Sünnet'in sözlü ve yazılı malzemesi olan hadisin ne derece önemli rol oynadığını, bunların birey ve toplumun inşâında ne derece etkili olduğunu anlamak için belki de tek tek rivayetlerin bireysel ve toplumsal davranışlara nasıl yansıdığını tespit etmek gerekecektir. Ancak, sözü bitirmeden önce –bütün bu tespitleri birer birer ele alıp incelemeyi başka bir çalışmaya bırakarak– söz konusu tespitlerle ilgi önemli bir hususa işaret etmek istiyoruz:

Bizce bazı oryantalistlerin hadisle ilgili bu tespitlere varmaları ve hadise dair pek çok görüşü bu tespitler üzerine bina etmeleri, hadisin tabii tarihini inkar etmelerinden ve sun'i bir tarihi hadisin kendi tarihi olarak kabul etmelerinden kaynaklanmıştır. Hadisin tabii tarihi, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının, ahlaki ve fiziksel özelliklerinin herhangi bir zorlanma olmaksızın ilk nesil tarafından ikinci nesle hatta üçüncü nesle aktarılmasının tarihidir. Bu dönemde hadis, Kur'an ve ictihad unsurları ile birlikte, İslam'ın kaynaklarından; rey ve ictihadın alternatifi değildir. Henüz ne isnad sistemi oturmuştur, ne de isnad, metnin de önüne geçerek otorite kazanmıştır. Kaldı ki, bu haberleri rivayet edenlerin toplumu şekillendirmek gibi bir gayeleri de yoktur. Hadisin sun'i tarihi ise, hadisin tarihinden çok, ehl-i hadisin öncülüğünde ortaya çıkan hadis hareketinin tarihini, başka bir ifade ile, ehl-i hadisin-hadis merkezli bir din ve dünya görüşünü seslendirmeye başladığı tarihi yansıtmaktadır. Hadis, burada sadece Hz. Peygamber'in sözü değil, hadisin tabii tarihi içinde ortaya çıkan yeni pek çok düşüncenin de reddi anlamına gelir ve rey ve ictihadın karşıtıdır. Hanefi ve Maliki mezhebinin ilk öğretileri, hadis tarihinin tabii akışı içinde oluşmuştur. Ancak Şafii ve Hanbeli mezhebi, hadisin sun'i tarihinin etkisi altında gelişmeye başladıklarından, aralarında önemli farklar ortaya çıkmıştır. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un eserleri, hadisin tabii tarihinin ürünleridir.

İşte gerek hadise topyekün olumsuz bakan bazı oryantalistlerin, gerekse aşırı derecede olumlu bakan bazı çağdaş yazarların hatalarından birisi, bu iki dönemi ayırt etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Oryantalistler burada iki büyük hatanın içinde olmuşlardır. Birincisi hadisin tabii tarihini reddederek, bu tarihi ehl-i hadis hareketiyle başlatmaları; ikincisi de, takip ettikleri metodoloji gereği, ehl-i hadis hareketinin arkasında sadece politik unsurlar aramalarıdır.

Alois Sprenger hadisin hukuki ihtiyaçlardan ortaya çıktığını, Müslümanların beklentisi doğrultusunda Kur'an'da zikredilmeyen hususların Peygamber'in hadisleri ile giderilmeye çalışıldığını ifade ederken,⁸³ hadislerin hadisin tabii tari-

⁸³ Sprenger, *age.*, s. 12.

...hadislerin cemesiyle, eni-i hadisin hadisleri sadece hukukun değil, İslami hayatın her alanına en temel kaynak yapma teşebbüsünü birbirine karıştırmıştır. Goldziher de, "Hadis, İslam'ın gençlik döneminin bir belgesi değil, bilakis ileri gelişme aşamaları esnasında, ümmet içerisinde ortaya çıkan cereyanların birer aynasıdır."⁸⁴ derken hadisin tabii tarihi ile ehl-i hadis hareketinin tarihini birbirine karıştırmıştır. Zira onun aradığı şey, ne hadisin doğuşu, ne İslam'ın çocukluk döneminin belgeleridir. Onun asıl aradığı, İslam'ın ileri gelişme aşamaları ve bu gelişme aşamaları içinde ortaya çıkan mücadelelerdir. Bu yaklaşımın sahipleri hadisin tarihini peşinen güvenilir bulmadıkları için, hep, toplumdan hareketle hadisleri yorumlamayı âdet edinmişlerdir. Oysa hadisin bu iki aşamasının farkında olarak, bir de hadisten hareketle toplumu anlamaya şiddetle ihtiyaç vardır.

⁸⁴ Goldziher, *Muslim Studies*, s. 19.